

Tekst 1.1

‘Hoe klimaatverandering het onderwerp werd van de Introductie cursus Cultuurwetenschappen’ in: OU-cursus *Introductie cursus Cultuurwetenschappen. Culturele perspectieven op het klimaatdebat* CB6302 (Heerlen 2022) 1-6.

Nederland

Je nostalgie is oprecht, maar je rookworst is nep
 Je boodschap is groen, maar aan je platform kleeft bloed
 Je algoritme sadistisch, je vangnet een hoepel
 Je bijstand gekort, terwijl optimisme een plicht is

Je plan radicaal, wanneer de camera draait
 Je vaccinatiegraad hoog, als je managers telt
 Je vrijheid een waakvlam, democratie polyester
 En niemand die weet wat je ware gezicht is

Je geweten, verleden, opinies, experts
 Je consultants, commissies, obsessies, je taal
 Je vergeten kwitanties met het hele verhaal
 En je schoorvoetende sorry, dat aan niemand gericht is

Je hoort ‘het begin van het einde’, denkt: einde
 steeds vaker. Aan deze maskerade van nevenschade
 met op de achtergrond het gerinkel van centen
 Je bent een winkel, zegt men – die dicht is

Bij gebrek aan natuurijs ben je een schaatser die zwemt
 Dus zwem je langzaam omhoog naar een boei, waar het licht is
 En wee wat zich wreekt, je bent een burger die stemt
 Het is bijna lente. Je bent moe, maar je bent er nog

Vraag niet hoe, maar je bent er

Met dit gedicht accepteerde Lieke Marsman (1990) in januari 2021 haar benoeming tot *Dichter des Vaderlands*.¹

1. Zie: Lieke Marsman, ‘Nederland’, *Dichterdsvaderlands.nl*, 22 januari 2021. <https://www.dichterdsvaderlands.nl/gedicht/nederland/>, laatst geraadpleegd op 7 maart 2022.

Nederland, januari 2021: een aantal van de dan actuele en recente debatten over bijvoorbeeld het slavernijverleden ('aan je platform kleeft bloed'), de verdeling van de eerste covid-vaccins, de excuses voor oude en nieuwe fouten die gemaakt werden, vormen in dit gedicht een beeld van Nederland. Grote, maatschappelijke thema's waarin macht en onrecht een rol spelen. In een interview geeft Marsman aan als Dichter des Vaderlands te willen opkomen voor de kwetsbaren, de *underdogs* in de samenleving; ook haar wens een politieke boodschap uit te dragen met haar werk komt in dit gedicht tot uiting.² Het globale probleem van de opwarming van de aarde krijgt in de vijfde strofe van dit gedicht een nationale en tastbare inkleuring waarbij verlies van een nationaal symbool wordt geschetst: op natuurijs schaatsen kan niet meer.

Dit gedicht is slechts één voorbeeld van een potentieel onderzoeksobject voor de cultuurwetenschapper die veel verschillende vragen kan stellen over en naar aanleiding van dit 'object', bijvoorbeeld:

- Welke visie op de verhouding tussen mens en natuur komt in dit gedicht naar voren? En hoe verhoudt deze visie zich tot andere cultuuruitingen die zich op klimaatverandering richten zoals romans, muziek, dans, *land art*, documentaire, ... ?
- Valt er een contrast (of juist een overeenkomst) te signaleren tussen de visie uitgedrukt in dit soort cultuuruitingen en de wijze waarop in politieke of journalistieke uitingen gesproken wordt over de verhouding tussen mens en natuur? Hoe kunnen we dit verschil (of de overkomst) verklaren?
- Hoe kan dit gedicht geplaatst worden in de opkomst van engagement in de Nederlandstalige of breder: internationale literatuur? En waar komt de behoefte tot engagement onder hedendaagse kunstenaars (waaronder bijv. de behoefte op te komen voor de *underdog*) vandaan?
- Hoe sluit het fenomeen van de 'Dichter des Vaderlands' aan bij de veel langere traditie van gelegenheidskunst, zoals die bijvoorbeeld vorm kreeg in de vroegmoderne tijd?
- Hoe kunnen we dit gedicht, via de [allusie](#) op Hendrik Marsmans (1899-1940) beroemde gedicht '[Herinnering aan Holland](#)', begrijpen als een uitdrukking van collectief (nationaal) bewustzijn? Waarom neemt het schaatsen op natuurijs daarin zo'n prominente rol in?

Wat kan nu precies worden verstaan onder 'cultuurwetenschappen'? Het is niet eenvoudig om op deze vraag een kort antwoord te geven. Afhankelijk van land en universiteit leven verschillende ideeën over de exacte invulling ervan. Er bestaat internationaal een grote diversiteit aan universiteiten die cultuurwetenschappelijke opleidingen aanbieden met ieder zeer uiteenlopende curricula. In Duitstalige gebieden is de koepelterm *Geisteswissenschaften* gebruikelijk; in navolging daarvan hanteren de meeste Nederlandse universiteiten de benaming 'geesteswetenschappen'. Onder die noemer worden vervolgens diverse opleidingen en onderzoeksgebieden geschaard, zoals filosofie, geschiedenis, de talen, mediastudies, theologie, muziekwetenschap, en ook het bredere cultuurwetenschappen. In het Engels wordt doorgaans van de 'humaniora' (*humanities*) gesproken, terwijl Fransen vaak kiezen voor 'menschwetenschappen' (*sciences humaines*). Ondanks de veelheid aan termen

2. Thomas de Veen, 'Lieke Marsman is de nieuwe Dichter des Vaderlands; 'Toen ik hoorde dat ik ziek was voelde het alsof ik uit mijn lichaam trad', *NRC Handelsblad* 21 januari 2021.

ziet de meerderheid van deze onderzoekers ‘cultuur’ als een wezenlijk kenmerk van de mens. Het woord ‘cultuur’ is afgeleid van het Latijnse *cultura agri*, waarmee dus de agricultuur (landbouw) werd aangeduid. Het was de Romeinse filosoof Cicero (106 v.Chr. - 43 v.Chr.) die de metafoor *cultura animi* introduceerde. Zoals een boer zijn akker bewerkt om het land vruchtbaar te maken, zo zou de mens geschoold moeten worden. Het ging Cicero daarbij uitsluitend om traditionele ‘hoge cultuur’, dus de schone kunsten en de literatuur.

De werkwijze van cultuurwetenschappen – dat onderdeel is van het bredere ‘geesteswetenschappen’ – heeft een eigen karakter dat afwijkt van bijvoorbeeld die van de natuurwetenschappen en ook de sociale wetenschappen. De grenzen zijn in de praktijk niet altijd heel strak, maar, kort gezegd hebben de natuurwetenschappen natuurverschijnselen als studieobject, en de sociale wetenschappen bestuderen de mens in zijn sociale context, terwijl de cultuurwetenschappen de ‘producten van de menselijke geest’ bestuderen, wat we in deze cursus ‘cultuuruitingen’ zullen noemen.³ Alle drie deze wetenschapsgebieden zijn vertegenwoordigd binnen de Open Universiteit: de sociale wetenschappen (onder te verdelen in: maatschappijwetenschappen en gedragswetenschappen) met rechtswetenschappen, onderwijswetenschappen, managementwetenschappen en psychologie; de bètawetenschappen met milieuwetenschappen, informatica en informatiewetenschappen; en tot slot de geesteswetenschappen met cultuurwetenschappen.

De term ‘cultuurwetenschap’ werd gemunt door de filosoof Heinrich Rickert (1863-1936), die sprak van *Kulturwissenschaft*. Toch verwijst de term in Nederland vaak naar een specifieke aanpak die in de jaren zestig van de twintigste eeuw is ontstaan in Groot-Brittannië. Britse onderzoekers wilden een alternatief bieden voor traditioneel onderzoek in de geesteswetenschappen, en hanteerden de term *cultural studies*, die in het Nederlands vertaald werd als ‘culturele studies’ of ‘cultuurwetenschappen’. Het uitgangspunt was om voorheen genegeerde onderzoeksobjecten, zoals subculturen en populaire media (vaak aangeduid met de term *low culture*), serieus te nemen. ‘Cultuurwetenschappen’ fungeerde binnen deze benadering als een overkoepelende term voor uiteenlopend onderzoek naar cultuuruitingen. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw volgden vele universiteiten binnen en buiten het Verenigd Koninkrijk, zoals onze Britse zusterinstelling de Open University.⁴

Enkele uitgangspunten van de faculteit Cultuurwetenschappen van de Nederlandse Open Universiteit sloten aan bij haar Britse pendant, in die zin dat een breed cultuurbegrip werd gehanteerd. Het brede of ruime cultuurbegrip beschouwt cultuur als een vanzelfsprekend uitvloeisel van het menselijk leven, dat alles omvat wat door mensen gedaan en gedacht is. Cultuur is het geheel van gewoonten en gebruiken van een groep mensen op een gegeven tijd en plaats.⁵ Binnen dit cultuurbegrip is geen plaats voor een onderscheid in hogere of lagere kwaliteit van menselijke voortbrengselen: bouquetreeksromans en

3. Rens Bod, ‘Introduction. Historiography of the humanities’ in: Rens Bod, Jaap Maat en Thijs Weststeijn ed., *The making of the humanities I: early modern Europe* (Amsterdam 2010) 7-14, aldaar 8.
4. P. Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (2e, bijgewerkte druk; Utrecht 2009) 35.
5. M. Leezenberg en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (3e, gecorrigeerde druk; Amsterdam 2003) 13, 140-141.

literaire romans, of volksmuziek en klassieke muziek, zijn voor cultuurwetenschappers even interessant. Hier leefde het idee dat op deze manier traditionele scheidslijnen binnen de geesteswetenschappen konden worden doorbroken door niet alleen verschillende soorten objecten te bestuderen maar ook daarin geen onderscheid te maken tussen ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur. Faculteiten van andere universiteiten zouden in de jaren daarna dit voorbeeld volgen.

De allereerste *Oriëntatie cursus cultuurwetenschappen* van de Open Universiteit was erop gericht de verscheidene disciplines te integreren binnen één cursus.⁶ Daarnaast was de studie grotendeel *multidisciplinair* opgezet. Dat houdt in dat er in het onderwijs en onderzoek werd vastgehouden aan de eigenheid van de afzonderlijke disciplines of vakgebieden waaruit de cultuurwetenschappen waren opgebouwd, zoals muziekwetenschap en kunstgeschiedenis. In de loop van de tijd heeft de Open Universiteit zich toegespitst op kunstgeschiedenis, cultuurgeschiedenis, filosofie en letterkunde, waarmee de Open Universiteit zich onderscheidde van andere universiteiten. Ook ontwikkelde de opleiding zich richting een meer geïntegreerde, interdisciplinaire aanpak waarbij men gebruikmaakt van elementen en perspectieven van (twee of meer van) de vier disciplines om objecten en theorieën te benaderen en zo nieuwe inzichten te ontwikkelen. Interdisciplinariteit werd kortom een onderscheidend punt van deze studierichting, waarin studenten grondige kennis van de vier constituerende disciplines verwierven en tegelijkertijd gedurende de studie steeds beter deze kennis in een interdisciplinair perspectief konden plaatsen.

Het interdisciplinaire karakter van het onderwijs heeft zich steeds verder ontwikkeld. Deze introductie cursus is het startpunt van een vernieuwd curriculum van de bachelor- en de masteropleiding. Daarbij worden nu ook andere cultuurwetenschappelijke disciplines zoals de communicatie- en mediastudies geïntegreerd. Zo kan een completer beeld van cultuur verkregen worden, en deze op een meer integrale wijze worden bestudeerd.

Een tweede duidelijke vernieuwing in het onderwijs is dat er een explicietere verbinding wordt gezocht met de maatschappij: met de actuele vraagstukken, met de uitdagingen waarvoor we nu staan, de debatten die nu gevoerd worden. Denk aan debatten rond diversiteit en inclusie, digitalisering, gezondheid en zorg, kunstmatige intelligentie, of klimaatverandering. Dat al deze vraagstukken een stevige culturele dimensie hebben, wordt steeds vaker onderkend. Dat leidt tot een groeiend bewustzijn dat cultuur geen luxe is, maar essentieel en cruciaal in alle domeinen van de samenleving. Wat de cultuurwetenschappers die wij opleiden bindt, is dat zij culturele uitingen niet zozeer willen beschrijven als wel analyseren, in een bredere (en historische) context plaatsen, verklaren, en onderlinge verbanden aan het licht willen brengen. In die zin is de discipline cultuurwetenschappen bij uitstek onbegrensd: de flexibele cultuurwetenschappelijke aanpak biedt de ruimte om nieuwe terreinen te onderzoeken vanuit uiteenlopende perspectieven. Net als het interdisciplinaire karakter bestond ook de verbinding met de maatschappij al: de vernieuwing van het onderwijs zit hem in versteviging en explicitering van deze verbinding.

6. Ch. Verkuylen, *De maakbare universiteit. Voorbereiding en opbouw van de Open Universiteit* (Heerlen 1994) 170-17 en 186-187.

Geheel in lijn met deze benadering is het nadrukkelijk niet het uitgangspunt van de Open Universiteit om waardeoordelen te vellen over specifieke cultuuruitingen. Deze aanpak weerspiegelt zich duidelijk in de Engelse naam van de faculteit Cultuurwetenschappen: Faculty of Humanities.⁷ Er is in plaats van de term *cultural studies* bewust gekozen voor het neutralere *humanities*. Immers, in het vakgebied van de *cultural studies* bestaat een focus op ‘populaire’ cultuur waarbij in de analyse de nadruk ligt op klasse, ideologie en machtsprocessen. Onze faculteit kiest voor een bredere blik wat betreft zowel de objecten die bestudeerd worden als de manier waarop dat gebeurt. Het doel is het ontwikkelen en verfijnen van interpretaties: onze cultuurwetenschappelijke benadering is gericht op het doorgronden van menselijk denken en handelen en de resultaten daarvan. Algemene cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit maakt geen strikt onderscheid tussen lage en hoge cultuur. Hoewel er ruime aandacht is voor meer traditionele hoge cultuur, wordt er gestreefd naar een analyse van een breed spectrum van cultuuruitingen. Er kan met andere woorden zowel bestudering plaatsvinden van de romans van Jeroen Olyslaegers, als van de *murals* die in veel steden terug te vinden zijn. Murals vormen een goed voorbeeld van de vage grenzen tussen hoge en lage cultuur: graffiti is enerzijds een uiting van populaire cultuur, anderzijds wordt het fenomeen ook serieus genomen door de kunstwereld.

Academisch onderwijs hangt altijd samen met academisch onderzoek. De faculteit Cultuurwetenschappen kent een eigen onderzoekstraditie, die ook een ontwikkeling laat zien. De essentiële disciplinaire onderzoeken worden uitgebreid met meer interdisciplinair onderzoek. Ook kent het onderzoek vaker expliciet een maatschappelijke betrokkenheid. De faculteit heeft een eigen onderzoeksprogramma en neemt ook deel aan andere onderzoeksprojecten binnen én buiten de eigen universiteit.⁸

Uit bovenstaande volgt als vanzelf een legitimatie van klimaatverandering als onderwerp van deze *Introductie cursus Cultuurwetenschappen*. Klimaatverandering is méér dan een natuurverschijnsel dat enkel door natuurwetenschappers bestudeerd dient te worden. Een ‘wicked problem’ als klimaatverandering (of beter, zoals we verderop in deze cursus zullen zien: de versnelde opwarming van de aarde) vraagt juist om een bredere blik, om een interdisciplinaire benadering waarbij verschillende wetenschapsgebieden betrokken moeten zijn.⁹ Deze klimaatverandering staat niet los van de mens maar wordt juist door de mens veroorzaakt – daarover is 99,9% van de klimaatwetenschappers het eens.¹⁰ Deze klimaatverandering is bovendien een crisis met niet alleen gevolgen

7. ‘Faculty of Humanities’, [www.ou.nl. https://www.ou.nl/en/web/open-universiteit/faculty-of-humanities](https://www.ou.nl/en/web/open-universiteit/faculty-of-humanities), laatst geraadpleegd op 1 februari 2022.
8. ‘Onderzoek cultuurwetenschappen’, [www.ou.nl. https://www.ou.nl/web/open-universiteit/onderzoek-cultuurwetenschappen](https://www.ou.nl/web/open-universiteit/onderzoek-cultuurwetenschappen), laatst geraadpleegd op 1 februari 2022.
9. Het begrip *wicked problem* komt uitgebreid aan bod in tekst 1.2. Met een ‘interdisciplinaire’ aanpak wordt hier bedoeld: het overstijgen van verschillende wetenschapsgebieden zoals natuurwetenschappen, rechtswetenschappen, cultuurwetenschappen, ...
10. Zie voor de verantwoording van de wetenschappelijke consensus: Cornell University, ‘More than 99.9% of studies agree: humans caused climate change’, *Phys.org* 19 oktober 2021. <https://phys.org/news/2021-10-humans-climate.html>, laatst geraadpleegd op 15 maart 2022.

voor natuur en dieren, maar heeft ook verstrekkende gevolgen voor de mens en de cultuur: dichtbij en veraf, zowel in tijd als in plaats.¹¹ Veel kanten van klimaatverandering hebben te maken met cultuur, zoals: kolonialisme en ongelijkheid, verbeelding en voorstellingsvermogen, de verhouding tussen mens en natuur (of: de niet-menselijke wereld), de status van het zoeken naar technische oplossingen, en het vaak vanzelfsprekende gebruik van het begrip ‘mens’ zelf, wanneer eigenlijk de *westerse mens* wordt bedoeld.

Voor een beter begrip van deze crisis is het nodig om de cultuurschiedenis te bestuderen, om de oorsprong van bepaalde denkbeelden te achterhalen, om de representatie (een uitbeelding of voorstelling van iets in taal, beeld, of welke cultuuruiting dan ook) van ongelijkheid in kunst te onderzoeken, om oog te hebben voor verschillende perspectieven, enzovoorts. Er is niet één vaststaande definitie van wat ‘cultuurwetenschappen’ moet zijn of moet bestuderen. De faculteit heeft ruimte om een eigen invulling te geven aan het onderzoek en onderwijs, en het fenomeen klimaatverandering heeft alle eigenschappen in zich om te kunnen fungeren als thema van een introductie tot de bacheloropleiding. Verderop in de propedeuse en ook in de postpropedeuse gaat u kennismaken met nog meer onderwerpen en objecten waaruit het brede onderzoeksveld van de cultuurwetenschapper steeds meer vorm zal krijgen.¹²

11. De (mogelijke) gevolgen van de versnelde opwarming van de aarde komen aan bod in tekst 1.3.
12. In de bij deze cursus horende vaardighedenlijn maakt u alvast kennis met de opzet van de propedeuse en de postpropedeuse.